

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ

## ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ ΑΓΙΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΤΟΥ ΝΕΟΥ

### Στὸ Στέφανο Παπαδόπουλο

«Καὶ πόθεν αὐτῷ τῶν ἐγκωμίων τοῦ βίου  
προσάξω τὸν στέφανον; πῶς δὲ καὶ τῆς  
αὐτοῦ πολιτείας ἐκφράσω τὸ λαμπρὸν  
καὶ ἐπίπονον· ἢ πῶς τῆς ἐπάθλου μαρτυρίας  
ἐξείπομι τὸ εὐτολμον».

P.G. Migne, 100, 1072.



ΑΓΙΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ Ο ΝΕΟΣ



Ο Βίος και τὸ μαρτύριον τοῦ παμμάκαρος καὶ ὁσίου μάρτυρος Στεφάνου τοῦ Νέου, μαρτυρήσαντος ἐπὶ τοῦ ἀσεβοῦς εἰκονοκράτου βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ καὶ Κοπρωνύμου<sup>1</sup>, που γράφτηκε ὑπὸ Στεφάνου διακόνου τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀποτελεῖ μία ἀπὸ τις σπουδαιότερες πηγές τῆς ἐρευνας γιὰ τὴν εἰκονομαχίαν, ἔχει γίνῃ ἀντικείμενο μελέτης ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς. Παράλληλα τοὺς ἱστορικοὺς τῆς τέχνης, μέσα ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν πληροφοριῶν καὶ τῶν λεπτομερειῶν γιὰ τις περιπέτειες τῶν εἰκόνων, ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερα ἡ περίπτωση τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς μορφῆς τοῦ μοναχοῦ Στεφάνου καὶ ὁ εἰκονογραφικὸς τοῦ τύπος, ἔτσι ὅπως διαμορφώθηκε ἀπὸ τοὺς καλλιτέχνες, μίαν καὶ συγκέντρωσε στὸ πρόσωπό του τὸ μένος τῶν εἰκονομάχων καὶ υψώθηκε με τοὺς αγώνες καὶ τὸ μαρτύριό του σὲ σύμβολο τῆς νίκης τῶν εἰκόνων. Καὶ νίκη τῶν εἰκόνων σημαίνει ἀποκατάσταση τῆς Ὁρθοδοξίας.

Στὸ μικρὸ αὐτὸ ἀφιερωματικὸ ἄρθρο σημειώνονται τὰ κύρια σημεῖα τοῦ πολυτάραχου βίου τοῦ Στεφάνου, οἱ αγώνες του γιὰ τὴ σωστὴ τοποθέτηση τῆς εποχῆς του ἐναντὶ τῶν εἰκόνων, τὸ μαρτύριό του καὶ ἡ ἀπεικόνιση τῆς μορφῆς του στὴν εἰκονογραφία τῆς Ὁρθόδοξης παράδοσης.

## **I. Βίος καὶ πολιτεία καὶ ἄθλησις καὶ μερικὴ θαυμάτων διήγησις τοῦ ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν καὶ θαυματουργοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου<sup>2</sup>.**

### *α. Ἡ αἰτία γιὰ τὴν ὁποία γράφτηκε ὁ «βίος» του καὶ ὁ σκοπός.*

Ἡ αἰτία καὶ ὁ σκοπός γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ διάκονος Στέφανος ἔγραψε τὸν «Βίον καὶ πολιτείαν» τοῦ συνωνύμου νεομάρτυρα σαράντα χρόνια περίπου μετὰ τὸ μαρτύριό του (μαρτύριο -764 ἢ 767, σὲ ἡλικία 53 ἐτῶν, συγ-

1. Ἀπὸ τὸν τίτλο που χρησιμοποιήθηκε στὴν ἐκδοση P. G. Migne, τόμ. 100, 1069. Ἡ μικρὴ αὐτὴ σπουδὴ σ' ἓνα μεγάλο θέμα στηρίχθηκε στὴν πηγὴ καὶ μόνο ὅπου ἦταν ἐντελῶς ἀπαραίτητο χρησιμοποιήθηκε δευτερεύουσα βιβλιογραφία.

Ἡ μέχρι τώρα κυριότερη βιβλιογραφία γιὰ τὸν ἅγιον Στέφανο τὸ Νέο εἶναι: Ὁ βίος του ἐκδόθηκε ἀπὸ τοὺς Βενεδεκτίνους στα *Analecta Graeca*, I, Παρίσι 1692, 396-531 ἀπ' ὅπου μεταφέρθηκε στὴν P.G. Migne, 100, 1069-1185. Βλ. καὶ *Anal. Boll.* 21 (1902) 388-389. Βίος τοῦ ἁγίου Στεφάνου βρισκόμε καὶ στὸν Συμεὼν τὸ Μεταφραστή, χειρόγραφο τοῦ ὁποῖου ὑπάρχουν στὴ Μ. Λαύρα καὶ στὴν Ἰβήρων τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Ὁ Ἀγάπιος Λάνδος μετέφερε στὴν ἀπλοελληνικὴ καὶ δημοσίευσε στὸ «Νέο Παράδεισο» τὸ κείμενο τοῦ Μεταφραστή. Ἀπὸ ἐκεῖ τὸ ἀναδημοσίευσε ὁ Β. Ματθαίου, Ὁ μέγας Συναξαριστὴς τῆς Ὁρθόδοξου ἐκκλησίας, Ἀθήνα 1964, τόμ. 11 (Νοέμβριος) 689-715. Βλ. καὶ *Byz. Zeit.* 39 (1939) 382-384, Μ. Γεδεών, Βυζαντινὸν Ἐορτολόγιον, Κωνσταντινουπόλις 1899, 284-287, *Halkin*, BHG, 253, Δ. Μπαλάνου, Οἱ βυζαντινοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, Ἀθήνα 1951, 64, L. Brehier, *Vie et mort de Byzance*, Παρίσι 1948, 82-83. Τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία βλ. ΘΗΕ, 11, 473-74 καὶ LTK, IX, 6, 1049. Στα *Anall. Boll.* 60 (1942) 217 ἀναφέρεται ἄγνωστο ἀπόσπασμα τοῦ Βίου τοῦ Στεφάνου.

2. Ὁ τίτλος ἄλλου χειρογράφου κώδικα. P. G. Migne, 100, 1069 (1).

γραφὴ περί το 808), διαφαίνεται στο προοίμιο τῆς «θαυμαστῆς διηγήσεως». Οἱ λόγοι εἶναι οἱ καθιερωμένοι ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδουσι: τὸ κοινωνεῖν ταῖς τῶν ἁγίων μνήμασι<sup>1</sup>, μνήμη δικαίων μετ' ἐγκωμίων<sup>2</sup> καὶ ἀειμνήστως ἔχειν τὰ τούτων ἀριστευτικὰ ἀγωνίσματα καὶ κατορθώματα<sup>3</sup>. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἐπιφάνιος τοῦ αὐτοῦ βουνοῦ καὶ τοῦ σπηλαίου καὶ τοῦ τρόπου διάδοχος<sup>4</sup> τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου, προέτρεψε τὸν συγγραφέα νὰ ἐπιχειρήσει τὸ ἐλάχιστον αὐτὸ πόνημα. Καὶ πράγματι ὁ διάκονος Στέφανος ἐκ τῶν πολλῶν ὀλίγα συλλεξάμενος<sup>5</sup> συνέταξε τὴν καινούρια αὐτὴ μαρτυρία τῆς ἐκκλησίας συγκεντρώνοντας τὸ υλικὸ τοῦ παρὰ τῶν τοῦ ὁσίου ἀγχιστέων, γνωρίμων, συγγενῶν, συνοίκων, ὁμορόφων καὶ φοιτητῶν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ παρὰ τῶν τοῦ τυράννου συμμυστῶν, τῶν ἀκμὴν ἐν τῷδε τῷ βίῳ σωζόντων, ἀληθινὰ διηγήματα<sup>6</sup>. Γι' αὐτὸ τὸ σπουδαίον αὐτὸ κείμενον ἔχει καὶ ἰδιαίτερη ἱστορικὴ σημασία.

Πέρα ἀπὸ αὐτοὺς, στὸ μεσοδιάστημα ἀπὸ τὴν πρώτη ὡς τὴν δευτέρῃ εἰκονομαχικῇ φάσει, τὰ παθήματα καὶ τὸ μαρτύριον τοῦ Στεφάνου ἀποτελοῦσαν ἕναν ἀπὸ τοὺς κύριους ἀξόνες τῶν συζητήσεων τῶν πιστῶν καὶ ἕνα νέο πόλο λάμψης καὶ ἀκτινοβολίας τῆς παρουσίας τῆς ἐκκλησίας στὸν κόσμον. Τὸ φρικτὸν τοῦ μαρτύριου ἦταν ἀκόμη νωπὸν στὴ μνήμη τῶν ἀνθρώπων μέχρι τοῦ σημείου ὥστε σαράντα περίπου χρόνια ἀργότερα ὁ διάκονος Στέφανος νὰ στηριχθεῖ στὶς διηγήσεις τῶν συγχρόνων του καὶ νὰ συντάξει πλήρη, αὐθεντικὴ καὶ ἱστορικὰ τεκμηριωμένη βιογραφία τοῦ νεομάρτυρα. Εἶναι προφανές ὅτι, πέρα ἀπὸ τὰ σχετικὰ μετὰ τὸ Στέφανον, ἡ περιγραφὴ τοῦ κλίματος καὶ τῶν ποικίλων ἀντιδράσεων τοῦ ἐπίσημου κράτους, τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς κοινωρίας τῆς ἐποχῆς ἀποκτοῦν βαρῦτητα καὶ βοηθοῦν στὴν οὐσιαστικότερη κατανόησιν καὶ ἐκτίμησιν τῶν πραγματικῶν διαστάσεων τοῦ μεγάλου αὐτοῦ προβλήματος.

Ἀν κρίνουμε ἀπὸ τὴν μεγάλη διάδοσιν ποὺ εἶχε ὁ «Βίος» τοῦ Στεφάνου καὶ ἡ ἐνσωματωμένη σ' αὐτὸν «διήγησις τῶν θαυμάτων» θα πρέπει νὰ υποστηρίξουμε, σχεδὸν με βεβαιότητα, ὅτι ἀπὸ ἐνωρίς ἡ ἐκκλησία θα τὸν συμπεριέλαβε στὸ Ἐορτολόγιόν της καὶ παράλληλα θα φιλοτεχνήθηκε καὶ ἡ εἰκόνα τοῦ γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς λατρείας<sup>7</sup>.

1. Παῦλ. Ρωμ., 12, 13 ὅπου χρειάζεται ἀντι μνήμασι.

2. Παροιμ. 10, 7.

3. Migne, 100, 1069.

4. Ἴδιο, 100, 1184.

5. Ἴδιο, 100, 1184.

6. Ἴδιο, 100, 1184.

7. Βλ. «Θησαυροὺς τοῦ Ἁγ. Ὁρους», τόμ. Α', ὅπου στὸν κώδ. τῆς Λαύρας Δ' 71, φ. 203β, 12ου αἰ. ὑπάρχει μικρογραφία τοῦ Στεφάνου. Εἰκονίζεται ὀρθίως με σταυρὸν στὸ δεξιὸ χεῖρ καὶ τὶς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας στὸ ἀριστερό.



β. Τα αληθινὰ διηγήματα του βίου του ή το ιστορικό πλαίσιο της ζωής και των αγώνων του.

Ο δμώνυμος και όμότροπος<sup>1</sup> του πρωτομάρτυρος Στέφανος ο Νέος γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη από το 712 ως το 715<sup>2</sup> επί πατριάρχου Γερμανού<sup>3</sup>. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται για την ευσέβεια της μητέρας του Άννας<sup>4</sup>, που σύχναζε στις αγρυπνίες του ναού των Βλαχερνών προς τιμήν της Παναγίας<sup>5</sup>, που εμφανίζεται νυκτοπορών προς τὰς συνήθεις άγρυπνίας γινομένας ταῖς τῶν άγίων μνήμαις<sup>6</sup>, που επισκεπτόταν τα προαύλια τοῦ μεγάλου τεμένους τῆς τοῦ Θεοῦ Σομίας<sup>7</sup> τις επίσημες η-μέρες και συνδεόταν πνευματικά με τον ίδιο τον Πατριάρχη, ο οποίος είχε ευλογήσει μάλιστα το μικρό Στέφανο<sup>8</sup>. Άλλωστε η περιγραφή της περιοχής της πατρικής οικίας της Άννας, που τοποθετείται στο πρηνές τῆς βασιλικῆς δημοσίας λεωφόρου που ονομάζεται τὸ Σταύριον, ἐξ οὗπερ πρὸς τὸ κάταντες μέρος εἰσιν εὐμεγέθεις οἰκίαι προσαγορευόμεναι τοῦ Κώνστα<sup>9</sup> υποδηλώνει κάποια ξεχωριστή θέση της οικογένειάς της στην κοινωνία της Κωνσταντινούπολης. Εκτός από τον πατέρα του αναφέρονται και δύο αδελφές του.

Σε νεαρή ηλικία οδηγήθηκε από τους γονείς του στο όρος του Αυξεντίου, στην περιοχή της Βιθυνίας και αφιερώθηκε στην ασκητική πολιτεία με την καθοδήγηση του πνευματικού γέροντος Ιωάννου<sup>10</sup>. Διακρίθηκε ενωρίς στον κόσμο του αναχωρητισμού έτσι ώστε σε ηλικία 31 ετών, και μετά τον θάνατο του πατέρα του, πωλεί την περιουσία του στην Κωνσταντινούπολη και παίρνει μαζί του στο μοναστήρι που ίδρυσε τη μητέρα του

1. Migne, 100, 1073.

2. Η χρονολογία 6222 από κτίσεως κόσμου (= 712 μ.Χ.) που παραθέτει ο βιογράφος του (Migne, 100, 1073) είναι ασαφής, αναφέρεται στη μητέρα του Άννα και δεν διευκρινίζει αν αυτό το χρόνο γεννήθηκε ο Στέφανος. Από τις πλάγιες πληροφορίες πάντως μπορούμε να τοποθετήσουμε, με μεγάλη πιθανότητα, τη γέννησή του από το 712 ως το 715, αν και μια φράση (Migne, 100, 1076) του Βίου του Στεφάνου λύνει νομίζουμε το πρόβλημα: «Τῷ δὲ χρόνῳ τῆς αὐτῆς συλλήψεως, ὁ ὀρθότομος τῶν τῆς ἐκκλησίας δογμάτων ὑφηγητῆς Γερμανός, ὁ κοινὸς ἡμῶν πατήρ, τῆς βασιλευούσης πόλεως Θεοῦ ψήφῳ ἐμπιστεύεται τοὺς οἰακάς». Ο Γερμανός ο Α' ανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο το 715 που πρέπει να θεωρηθεί και το επικρατέστερο έτος γέννησης του Στεφάνου.

3. Πρόκειται για τον πατριάρχη Γερμανό Α' τον από Κυζίκου, που πατριάρχευσε από το 715-730. Βλ. και Migne, 100, 1076-1085.

4. Migne 100, 1076-1085.

5. Ίδιο, 100, 1076.

6. Ίδιο, 100, 1081.

7. Migne, 100, 1077.

8. Ίδιο, 100, 1077.

9. Ίδιο, 100, 1073.

10. Ίδιο, 100, 1088.



και μία από τις αδελφές του<sup>1</sup>. Ξεχωριστή είναι η πληροφορία ότι έμαθε την καλλιγραφικήν τέχνην, διὰ τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τῶν ἰδίων κόπων ἐπιδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι<sup>2</sup>.

Πολύ γρήγορα η φήμη του ἀνδρὸς διαδόθηκε και γι' αὐτὸ πολλοὶ τῷ θεῷ ζήλῳ τοῦ Χριστοῦ πυρωθέντες προστρέχουσιν στον καθηγητὴ της ερήμου σε σημεῖο ὥστε ο ἀριθμὸς των συνασκητῶν-φοιτητῶν να κυμαίνεται ἀπὸ δώδεκα ὡς εἴκοσι. Ο βιογράφος μάλιστα σημειώνει και τα ονόματα μερικῶν που διακρίθηκαν ὡς ἀναστήματα του μοναχισμοῦ<sup>3</sup>.

Στα 42 του χρόνια, ἐνῶ ἔχει οργανώσει κατὰ τον καλύτερο τρόπο το κοινόβιο, ἀποσύρεται σε κοντινὸ πρὸς το μοναστήρι σπήλαιο στο οποίο χτίζει μικρὸ κελλί για τραχύτερη ἀσκησι<sup>4</sup>. Ἀλλὰ τα σύννεφα της εικονομαχίας προμηνοῦσαν την θύελλα και ο Στέφανος ετοιμαζόταν για μεγάλους ἀγῶνες. Ἀπὸ τη μ'α μεριά προγράμματα κατὰ πᾶσαν ἐπαρχίαν ἐξεπέμπετο πρὸς τοὺς κατὰ χώραν ἀρχισατράπας σὺν ἐπισκόποις τὴν βασιλεύουσαν καταλαβεῖν, πρὸς τὸ σύνοδον γενέσθαι κατὰ τῶν ἀγίων και σεπτῶν εἰκόνων<sup>5</sup>. Ἀπὸ την ἄλλη, ευσεβεῖς μοναχοί, «σπηλοδίαιτοι και ὄρεόμονες» ἀπὸ την Ἑυρώπη και το Βυζάντιο και τα μέρη της Μ. Ἀσίας τῷ παμμάρκαρι προσῆλθον Στεφάνῳ, ἐκλιπαροῦντες αὐτὸν γενέσθαι σύμβουλον σωτηρίας<sup>6</sup>.

Ἐμειναν ονομαστοί οἱ ἀγῶνες του Στεφάνου ὑπὲρ της Ὀρθοδοξίας ἐπὶ αυτοκράτορος Κωνσταντίνου του Ε', ἀγῶνες που κατέληξαν στο φρικτὸ του μαρτύριο. Παράλληλα με την διδασκαλία του μεγάλου θεωρητικὸ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ συμβαδίζει η ἀποφασιστικὴ δράση του ηγουμένου Στεφάνου, ο οποίος ἀπαντᾶ στις προκλήσεις των «εἰκονοκαυστῶν»: πρὸς δὲ και τὴν τῶν ἱερῶν εἰκόνων προσκύνησιν, εὐχερῶς μέλλω ἀποθνήσκειν και εἰ τοσοῦτον τὸ περὶ ἐμὲ ζωτικὸν αἷμα, ἐκχυθήτω ὑπὲρ τῆς τοῦ Χριστοῦ εἰκόνης<sup>7</sup>.

Ἀπὸ την ἐν Ἱερεία ληστρικὴ Σύνοδο των εικονομάχων του 754 και μετὰ η ἀνεκτικὴ στάση των «εἰκονοκαυστῶν» ἀπέναντι στο Στέφανο μετατράπηκε σε οργή, μῖσος, τυφλὸ πάθος και ἀρχισαν παντοειδεῖς διωγμοί ὄχι μόνο ἐναντίον του, ἀλλὰ και κατὰ των μαθητῶν και συνασκητῶν του, ιδιαίτερα ὕστερα ἀπὸ την ἀνεπιτυχή προσπάθεια ἐπηρεασμοῦ του φρο-

1. Migne, 100, 1093-1097.

2. Ἴδιο, 100, 1097.

3. Ἴδιο, 100, 1100.

4. Ἴδιο, 100, 1101. Ο βιογράφος του περιγράφει με κάθε λεπτομέρεια το σπήλαιο-ασκηταριό, καθὼς και τη σκληρὴ ἀσκησι του Στεφάνου: «Και ἦν οὕτως τῷ τε θέρει και χειμῶνι φλογούμενος και ψυχούμενος».

5. Migne, 100, 1112.

6. Ἴδιο, 100, 1113.

7. Ἴδιο, 100, 1124.



νήματός του και την άρνηση του Στεφάνου να υπογράψει δήλωση καταδικάζοντας τη χρήση των εικόνων<sup>1</sup>. Σε πρώτη φάση έκαψαν και κατεδάφισαν το μοναστήρι και την εκκλησία του<sup>2</sup>, οι μαθητές του σκόρπισαν και τον ίδιο, αφού τον βασάνισαν, τον εξόρισαν στην Προκόνησο<sup>3</sup> της θάλασσας του Μαρμαρά, όπου η μονή Χρυσοπόλεως. Σε σύντομο όμως χρονικό διάστημα πολλοί από τους μαθητές του - όσοι δεν τον αρνήθηκαν πιεζόμενοι από τους εικονομάχους<sup>4</sup> - έτρεξαν στην Προκόνησο<sup>5</sup> και ίδρυσαν μαζί του νέο μοναστήρι. Το ίδιο έπραξαν η μητέρα του και η αδελφή του. Άφησαν το παλαιό τους μοναστήρι «των Τριχιναραίων» και ήλθαν να ασκητέψουν κοντά στο Στέφανο, ο οποίος, 49 χρονών τώρα στυλοειδές μικρόν ἔγκλειστον ἐν τῷ τόπῳ ἀνοικοδομήσας, τὸ μέχρι τοῦ νῦν σωζόμενον, εἰσῆει εἰς αὐτό<sup>6</sup>.

Αλλά η εξορία δεν έφθανε για να καταπαύσει το τρικυμισμένο πέλαγος της ψυχής των εικονομάχων. Τον κατηγορήσαν στις αρχές ότι θαυματοργεί με τη βοήθεια των εικόνων του Χριστού και της Παναγίας - πράξη που για τους διώκτες του ισοδυναμούσε με ειδωλολατρεία -. Ύστερα από εντολή των κρατούντων συνελήφθη, μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη και δέσμιος ρίχτηκε στη φυλακή της Φιάλης. Δεν απέμεινε παρά η τελευταία σκηνή του μαρτυρίου του.

#### γ. Η σκηνή του μαρτυρίου του

Ύστερα από ταλαιπωρίες και βασανισμούς, αλλά και προσπάθειες να στηρίξει στην πίστη χριστιανούς που έλιωναν στις φυλακές και στα δεσμοτήρια, ο Στέφανος οδηγείται μπροστά στο δικαστήριο. Πρόκειται για την επαναλαμβανόμενη στα μαρτυρολόγια σκηνή του απολογητή και μάρτυρα ενώπιον δικαστών και φανατισμένου πλήθους όπου, ευκαιρίας δοθείσης, κηρύττει με μακροσκελή ομιλία του τις αλήθειες της χριστιανικής πίστης με τόλμη και αυτοπεποίθηση. Ουσιαστικά απευθύνεται στο «πιστόν και ορθόδοξον ακροατήριο»<sup>7</sup>, που γνωρίζει ο συγγραφέας ότι θα

1. Migne, 100, 1124.

2. Ίδιο, 100, 1137-1138.

3. Ίδιο, 100, 1145, 1169, 1180. Η Προκόνησος είναι η γνωστή από την αρχαία εποχή Προικόνησος (μεταγεν. Μαρμαρά) «με τα περιώνυμα λατομεία του προκονησιού μαρμαράου». Βλ. Αρ. Πασαδαίου, Η πόλη του Βοσπόρου, Αθήνα 1981, 1.

4. Βλ. τις περιπτώσεις των πρώην μαθητών του «Σεργίου και Στεφάνου», οι οποίοι στράφηκαν ανοιχτά κατά του διδασκάλου τους και, ως σύμμαχοι των εικονομάχων, τον πολέμησαν με φανατισμό (Migne, 100, 1148).

5. Η Προκόνησος όπως και «τα πριγκιπόνησα είχαν όλα κατά τη βυζαντινή περίοδο από ένα ή και περισσότερα μοναστήρια, τα οποία πολλές φορές χρησίμευσαν ως τόπος εξορίας σε πρίγκιπες και άλλα εξέχοντα πρόσωπα». Αρ. Πασαδαίου, Η πόλη του Βοσπόρου, 3.

6. Migne, 100, 1148.

7. Ίδιο, 100, 1168.



τον διαβάσει. Η απόφαση είναι καταδικαστική και οδηγείται για τελευταία φορά στη φυλακή. Πρίν από το μαρτύριό του αποχαιρέτησε τους συμπάσχοντες φυλακισμένους αδελφούς και τούς άφησε από τα ρούχα του *τὴν τε ἐπωμίδα καὶ τὸν ἀνάλαβον καὶ τὸν λῶρον*<sup>1</sup>, ενώ αν και ἤθελεν *τὸ κουκούλλιον ἐκβαλεῖν* οι άλλοι τον απέτρεψαν. Τα μεσάνυχτα έφτασαν οι συμμορίες τοῦ ὄχλου<sup>2</sup> και αφού έβγαλαν από το δεσμωτήριο τον Στέφανο τον έσυραν στους δρόμους χτυπώντας τον στο κεφάλι και σ' όλα τα σημεία του σώματος με πέτρες και ξύλα<sup>3</sup>. Ο ὄχλος, μέσα από τους δρόμους, τον τράβηξε ως το μοναστήρι του Μονοκιονίου<sup>4</sup> και από εκεί ως το ναό του αγίου μάρτυρος Πελαγίου. Η περιγραφή του διαμελισμού του είναι φρικιαστική: *τούτου γάρ συρομένου ἐπὶ τῆς γῆς καὶ προσκρουομένου ἐκ πλακὸς πρὸς πλάκα, χεῖρες ἀπεκόπτοντο, δάκτυλοι σὺν τοῖς ὄνυξιν ἐξέπιπτον, πλευραὶ δὲ τούτου διερρήγγυντο, φλέβες ἐκρησσόμεναι τῷ πλήθει τοῦ αἵματος τὴν γῆν κατέβαπτον...*<sup>5</sup>. Ἔτσι ἐτελειώθη ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ καὶ ὀσιομάρτυς Στέφανος<sup>6</sup> σε ηλικία 53 ετών.

## II. «...ἐκτετύπωτο εἰκόνας σεπτὰς τοῦ τε Χριστοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ Μητρὸς καὶ τοῦ Προδρόμου»<sup>7</sup>.

α'. Ο βίος του Στεφάνου του Νέου πολύτιμη πηγή πληροφοριών για την πρώτη φάση της Εικονομαχίας.

Στο «Βίο του αγίου Στεφάνου του Νέου» έχουν συγκεντρωθεί τόσες πληροφορίες για την α' φάση της Εικονομαχίας ὅσες σε κανένα άλλο κείμενο. Το σημαντικό σ' αυτό είναι ότι ο συγγραφέας, διάκονος Στέφανος, βρίσκεται χρονικά πολύ κοντά στην εποχή, υπηρετεί τη Μεγάλη Εκκλησία κι έχει άμεση αντίληψη των θλιβερών γεγονότων, αλλά και του ηρωικού πνεύματος της αντίστασης ὅσων στάθηκαν πιστοί στη μεγάλη παράδοση της λατρείας των εικόνων. Σαραντα περίπου χρόνια (767-808) είχαν περάσει και ζούσαν ακόμη αρκετοί αυτόπτες μάρτυρες, παρόλον ότι από στόμα σε στόμα τα συγκλονιστικά γεγονότα, ιδιαίτερα στις λεπτομέρειές τους, είχαν «εξωραϊστεί». Υποθέτουμε ότι ο πυρήνας της ιστορικής αλήθειας δεν πρόλαβε να αλλοιωθεί ή να μετατοπισθεί.

1. Migne, 100, 1173.

2. Ἴδιο, 100, 1176.

3. Ἴδιο, 100, 1176.

4. Ἴδιο, 100, 1177.

5. Ἴδιο, 100, 1176.

6. Ἴδιο, 100, 1177. Ακολουθεί στη διήγηση η περισυλλογή των λειψάνων του, η τοποθέτηση σε λειψανοθήκη και οι περιπέτειές της ὡσπου να εξαφανισθεί.

7. Migne, 100, 1076.



Ενδεικτικά παραθέτουμε, αποσπασματικά, μερικά από τα σπουδαιότερα γεγονότα, που συνδέονται με την ανυποχώρητη απόφαση της εξουσίας να επιβάλλει την οριστική απαγόρευση της χρήσης των εικόνων και παράλληλα με τον αγώνα φωτεινών προσωπικοτήτων, που προσπαθούσαν με λόγους και το παράδειγμά τους να στηρίζουν το λαό στους δύσκολους εκείνους καιρούς-ανάμεσα σ' αυτούς και ο Στέφανος. Προηγούμενως όμως θα καταχωρίσουμε μερικές πληροφορίες, που περνούν ευκαιριακά στο αγιολογικό αυτό κείμενο και οι οποίες συμβάλλουν στην κατανόηση του κλίματος μέσα στο οποίο ζούσε «η φιλακόλουθη κοινωνία» ή η κρατική εξουσία.

*Α' Λατρευτικός βίος στην Κωνσταντινούπολη  
τον 8ο μ.Χ. αιώνα*

1. Για το ναό της Παναγίας των Βλαχερνών πληροφορούμαστε ότι κάθε Παρασκευή ήταν προγραμματισμένες «όλονύχτιες άγρυπνίες» για τους πιστούς στις οποίες σύχναζε και η ευσεβής μητέρα του Στεφάνου<sup>1</sup>.

2. Στον ίδιο ναό γίνεται μνεία της λατρευτικής εικόνας της Βρεφοκρατούσας Θεοτόκου<sup>2</sup> μπροστά στην οποία προσευχήθηκε η μητέρα του Στεφάνου όταν «σαράντισε» κρατώντας στην αγκαλιά της το νήπιο.

3. Την παραμονή της Αναστάσεως περιγράφεται η βάπτιση του μικρού Στεφάνου στο Φωτιστήριο της άγιωτάτης του Θεού Μεγάλης Ἐκκλησίας<sup>3</sup> δηλ. στο Βαπτιστήριο της Αγίας Σοφίας από τον ίδιο τον πατριάρχη Γερμανό Α' (715-730).

4. Συχνά στον μεγάλο τεμένους της του Θεού Σοφίας προαύλια<sup>4</sup> συγκεντρωνόταν «ἄπειρον πλῆθος λαοῦ» ιδιαίτερα όταν επρόκειτο να χοροστατήσει ο πατριάρχης. Περιγράφεται η σκηνή που οι πιστοί συνωθούνται, ασφυκτιούν και συμπνίγονται για να βρεθούν κοντά στον πατριάρχη την ώρα που εισέρχεται στο ναό για να τους ευλογήσει.

5. Ενδιαφέρουσα είναι η πληροφορία για τις εικόνες που ονομάσθηκαν «αχειροποίητες» και ιδιαίτερα για την αρχαιότητα της παράδοσης που θέλει τον Ευαγγελιστή Λουκά ζωγράφο της εικόνας της Παναγίας: *αὐτίκα καὶ ἡ παρὰ τῷ Λουκᾷ τῷ Εὐαγγελιστῇ ἱστορηθεῖσα ἀπὸ Ἱεροσολύμων πρὸς Θεόφιλον τῆς Πανάγνου καὶ Θεοτόκου εἰκόν<sup>5</sup>.*

6. Γίνεται μνεία του ναού της αγίας Μαύρας: *... πέραν τοῦ ἄστεος, ἔνθα ἦν ὁ σεπτὸς ναὸς τῆς ἀγίας καὶ καλλινίκου μάρτυρος Μαύρας<sup>6</sup>.*

1. Migne, 100, 1076 και 1081.

2. Ἴδιο, 100, 1076.

3. Ἴδιο, 100, 1080.

4. Ἴδιο, 100, 1077.

5. Ἴδιο, 100, 1085.

6. Ἴδιο, 100, 1169.





7. Αποκαλύπτεται ο τρόπος με τον οποίο έκρυβαν συχνά τις εικόνες από τους εικονομάχους: ...*τῆ κλειδί τὸ ἴδιον ἀνεώξασα κιβώτιον, ἐκβάλλει τρεῖς εἰκόνας κεκρυμμένας, τῆς τε Παναγίας Θεοτόκου ἐν ἀγκάλαις φερούσης τὸν Υἱὸν καὶ Θεὸν καὶ τῶν κορυφαίων ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου...*<sup>1</sup>.

### *Β'. Εικονομάχοι και Εικονομαχία*

Μέγα μέρος του «Βίου του Στεφάνου» αφιερώνεται είτε για να κατακεραυνωθούν και πολεμηθούν θεωρητικά «οι χριστιανοκατήγοροι» και «εικονοκαύσται»<sup>2</sup>, είτε για να καταγραφούν επεισόδια και γεγονότα στα οποία καταφαίνεται η ωμότητα των εικονομάχων. Επιλέγονται και καταχωρούνται εδώ μερικά εντυπωσιακά στοιχεία.

1. Οι εικονομάχοι κατέστρεφαν τις εικόνες και τις αντικαθιστούσαν με σκηνές από τη φύση και τα θεάματα: *Καὶ ὅπου μὲν ἦν Χριστοῦ ἢ τῆς Θεοτόκου σεπταὶ εἰκόνας καὶ τῶν ἀγίων, ἢ πυρκαϊᾶ ἢ ἀγορεύξει ἢ ἀναχρίσει παρεδίδοντο. Εἰ δὲ ἦν δένδρα ἢ ὄρνεα ἢ ζῶα ἄλογα, μάλιστα δὲ τὰ Σατανικὰ ἱππηλάσια, κνήγια, θέατρα καὶ ἱπποδρόμια ἀνιστορημένα, ταῦτα τιμητικῶς ἐναπομένειν καὶ ἐκλαμπρύνεσθαι*<sup>3</sup>.

2. Τον Πατριάρχη Γερμανό Α', που απέρριψε με τόλμη τη θέση των εικονομάχων, οι οποίοι ἀγαλματικά εἶδωλα τὰς σεπτὰς εἰκόνας καλέσαντες<sup>4</sup> τον κατηγορήσαν επανειλημμένα ως ξυλολάτρη.

3. Αναφέρεται το παράδειγμα του ναού της Θεοτόκου των Βλαχερνών, που σύμφωνα με το εικονογραφικό πρόγραμμα που παραθέτει ο συγγραφέας, ήταν κατάγραφος με τοιχογραφίες από τη ζωή, τα θαύματα και τα πάθη του Χριστού. Οι εικονομάχοι αντικατέστησαν τὰ χριστοκεντρικά θέματα με αντίστοιχα φυσιοκρατικά: *Τοῦ δὲ τυράννου τὸν σεβάσμιον ναὸν τῆς Παναχράντου Θεοτόκου τὸν ἐν Βλαχέρναις κατορύξαντες, τὸν πρὶν κεκοσμημένον τοῖς διατοίχοις ὄντα ἀπὸ τε τῆς πρὸς ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ συγκαταβάσεως, ἕως θαυμάτων παντοίων καὶ μέχρι τῆς αὐτοῦ Ἀναλήψεως καὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καθόδου διὰ εἰκονικῆς ἀναζωγραφήσεως· καὶ οὕτως τὰ τοῦ Χριστοῦ ἅπαντα μυστικὰ ἐξάραντος, ὀπωροφυλάκιον καὶ ὄρνεοσκοπεῖον τὴν ἐκκλησίαν ἐποίησε. Δένδρα καὶ ὄρνεα παντοῖα, θηρία τε καὶ ἄλλα τινα ἐγκύκλια διὰ κισσοφύλλων, γεράνων τε καὶ κορωνῶν καὶ ταῶνων ταύτην περιμουσώσας, ἰν' εἶπω ἀληθῶς ἄκοσμον ἔδειξεν*<sup>5</sup>.

1. Migne, 100, 1164.

2. Ἴδιο, 100, 1108.

3. Ἴδιο, 100, 1113.

4. Ἴδιο, 100, 1121. Και αλλού (στήλ. 1084) η γενική άποψη: «Εἰδωλικῆς τεχνουργίας ὑπαρχούσης τῆς τῶν εἰκόνων ἀνατυπώσεως, οὐ δεῖ ταύτας προσκυνεῖν».

5. Migne, 100, 1120.



4. Οι συνάξεις του λαού γίνονταν στον ιππόδρομο, όπου ο αυτοκράτωρ ανακοίνωνε τις αποφάσεις του: 'Ο δὲ τύραννος τὸν λαὸν συναθροίσας ἐν τῷ θεάτρῳ τοῦ ἵπποδρομίου...<sup>1</sup>.

5. Ένα από τα σπανιότερα επεισόδια είναι αυτό που αναφέρεται στην απόφαση του σύγκελου του Λέοντος Γ', Αναστασίου, να αφαιρεθεί η μεγάλη εικόνα του Χριστοῦ που ήταν ἰδρυμένη ὑπερθεῖν τῶν βασιλικῶν πυλῶν, στην λεγόμενη δηλ. Χαλκή Πύλη του Μεγάλου Παλατίου. Είναι χαρακτηριστική η τόλμη μιας ομάδας γυναικών, που αντιτάχθηκε στην απόφαση, συγκρούστηκε με τους στρατιώτες μέχρι του σημείου να ρίξει από τη σκάλα και να φονεύσει τον «σπαθάριον», που ανέβηκε για την «αποκαθήλωση» της εικόνας του Χριστού. Η μεγάλη εικόνα τελικά αφαιρέθηκε και καταστράφηκε, αφού προηγουμένως οι στρατιώτες με τα ξίφη τους θανάτωσαν «ὅλες ἐκεῖνες τίς ἅγιες γυναῖκες»<sup>2</sup>.

6. Η εφευρετικότητα των εικονομάχων ξεπερνάει κάθε φαντασία όταν περιγράφονται τα βασανιστήρια, στα οποία υποβάλλονταν οι πιστοί των εικόνων. Δύο μικρά δείγματα φανερώνουν την ἔκταση της αντιπαλότητας και των παθῶν: ὁ δρακοντόνυμος ἀρχισατραπῆς... μετὰ πλήθους στρατιωτῶν εἰσπηδήσαντες, παρευθὺ μὲν τὴν μυσταγωγίαν ἠχρείωσαν, καὶ τοὺς λογάδας τῶν μοναστῶν συλλαβόμενοι, ἠσφάλισαντο τούτων τὰς χεῖρας καὶ τοὺς τραχήλους ἐν ξύλοις...καὶ τοὺς λοιπούς, ὃν μὲν ἀφειδῶς ἔδειρεν, ὃν δὲ κατέκαυσε· ἄλλων τὰς γενειάδας πισσώσας ἐνέπρησεν, καὶ ρινοτμήτους ἀπέπεμψεν...<sup>3</sup> καὶ...τοὺς μὲν ρινοτμήτους, τοὺς δὲ ἀπομμάτους, ἄλλους χεῖρας κεκομμένας ἔχοντας, ὡς μὴ ὑπογράψαντας κατὰ τῶν ἁγίων εἰκόνων, ἐτέρους ὄτα μὴ ἔχοντας<sup>4</sup>.

7. Μία από τις απεχθέστερες πράξεις του Κωνσταντίνου Ε' είναι η αντικατάσταση των παραστάσεων των ἑξῆ Οικουμενικῶν Συνόδων, που ήταν ιστορημένες στο Μίλιον<sup>5</sup>, με το ἄρμα (το Σατανικὸν ἱππηλάσιον) και τὸν φιλοδαίμονα ἠνίοχον που ονομαζόταν Ουρανικός ὑπὲρ τοὺς ἁγίους Πατέρας τοῦτον τιμήσας<sup>6</sup>.

1. Migne, 100, 1136.

2. Ἴδιο, 100, 1085. Βλ. και Ch. Delouye, Βυζαντινή τέχνη, μετάφρ. Μ. Παπαδάκη, τόμ. Α' Αθήνα 1979, 176, όπου η γνωστή πληροφορία ότι η εικόνα του Χριστού πάνω από τη Χαλκή Πύλη αντικαταστάθηκε με ένα μεγάλο σταυρό.

3. Migne, 100, 1165.

4. Ἴδιο, 100, 1160.

5. Για το Μίλιον βλ. Αρ. Πασαδαίου, Η πόλη του Βοσπόρου, 19.

6. Migne, 100, 1172.



## β'. Η εικονογραφία του Στεφάνου του Νέου στην Ορθόδοξη Παράδοση.

Δύο καίριες φράσεις του «Βίου του Στεφάνου»: α) Ἐμοὶ τὸ ζῆν Χριστὸς καὶ τὸ ἀποθανεῖν ὑπὲρ τῆς ἀγίας αὐτοῦ εἰκόνας κέρδος καὶ δόξα<sup>1</sup> καὶ β) ... διότι περ ἐκτετύπωτο εἰκόνας σεπτὰς τοῦ τε Χριστοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ Μητρὸς καὶ τοῦ Προδρόμου<sup>2</sup>, δημιουργοῦν τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την απόδοση στην τέχνη ενός νέου τύπου αγίου, που θα εμπλουτίσει την Ορθόδοξη εικονογραφία. Ο άγιος Στέφανος ο Νέος απεικονίζεται με το μοναχικό του ένδυμα ολόσωμος. Συνήθως, στη βυζαντινή περίοδο, στο αριστερό του χέρι κρατεί μικρό εικονίδιο της Βρεφοκρατούσης Θεοτόκου στον τύπο της Γλυκοφιλούσας, ευλογώντας με το δεξί, όπως π.χ. στην τοιχογραφία της Εγκλείστρας του Αγίου Νεοφύτου, του 1196 στην Πάφο της Κύπρου<sup>3</sup> ή κρατεί εικόνα του Χριστού.

Στη Μεταβυζαντινή εποχή κρατεί με το δεξί του χέρι και προβάλλει εικονίδιο του Χριστού, καθώς με το αριστερό προτείνει ανοιχτό εὐλητάριο με την επιγραφή: *Εἶ τις οὐ προσκυνεῖ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν εἰκόνι περιγραπτὸν ἢ τῷ ἀνάθεμα*, όπως στην τοιχογραφία του 16ου αιώνα της Μονῆς Δοχειαρίου<sup>4</sup> του Αγίου Ὁρους ή αντίστοιχα στην Τράπεζα του ίδιου ιστορικού μοναστηριού σε μεταγενέστερη τοιχογραφία που βρίσκεται ανάμεσα σε άλλους αγίους.

Ο εικονογραφικός αυτός τύπος επαναλαμβάνεται και για όσους μαρτύρησαν στον αγώνα υπέρ των εικόνων, όπως π.χ. για τον «Άγιο Λάζαρο το ζωγράφου», που κρατεί στο αριστερό του χέρι εικονίδιο του Χριστού και μικρό δοχείο χρωμάτων και στο δεξί χρωστήρα, τύπο που γνωρίζουμε από την τοιχογραφία του Φράγκου Κατελάνου στο παρεκκλήσιο του Αγίου Νικολάου της Μονῆς Μ. Λαύρας<sup>5</sup> του Αγίου Ὁρους.

Στην περίπτωση του Στεφάνου του Νέου το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό είναι ότι συνδέθηκε η ζωή και το μαρτύριό του με την εικόνα. Πέρα από τους αγώνες του, όταν είχε δυνατότητα, δεν δίσταζε να χαρίζει φανερά εικόνες στους άλλους, όπως σημειώνει ο βιογράφος του: ... ἄρας τὴν σαρκομοιόμορφον θεῖαν εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος καὶ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν Πέτρου (καὶ) Παύλου, δέδωκεν αὐτῇ εἰπών...<sup>6</sup>.

1. Migne, 100, 1141.

2. Ἴδιο, 100, 1144.

3. A.-J. Stylianou, *The painted churches of Cyprus*, Αθήνα 1985, 366-367 και πίν. 218.

4. Η εικόνα δημοσιεύεται ύστερα από άδεια του ηγουμένου της Ιεράς Μονῆς Δοχειαρίου του Αγίου Ὁρους κ. Γρηγορίου, τον οποίο και από αυτή τη θέση θερμά ευχαριστώ.

5. Βλ. το πρόσφατο βιβλίο του Μ. Χατζηδάκη, *Ἕλληνες ζωγράφοι μετά τὴν Ἀλωση (1450-1830)* τομ. 1, Αθήνα 1987, εικ. εσωφύλλου.

6. Migne, 100, 1169.



Η φήμη του απλώθηκε στην περιοχή της Πρωτεύουσας παράλληλα με την θαυματουργική δύναμη των εικόνων: *Ἐν Προκονήσῳ ἔστι τις μοναχὸς ἐγκεκλεισμένος, λεγόμενος Στέφανος καὶ ἐξόριστος. Οὗτος ἐπευξάμενος καὶ ποιήσας μὲ δύο εἰκόνας προσκυνῆσαι, μίαν ἀνδρὸς γράφουσαν, Χριστός, καὶ ἑτέραν γυναικός, ὡς ἔλεγον εἶναι αὐτὴν τῆς Θεοτόκου· ὡς ἀσπασάμενος, παραχρῆμα ἰάσεως ἔτυχον<sup>1</sup>. Στο ονομαστό μοναστήρι του Δίου στην Πόλη αφιερώθηκε παρεκκλήσιο στον Ἁγ. Στέφανο, όπου φυλάσσονταν τα λείψανά του<sup>2</sup>.*

Ἔτσι δεν ἄργησε, με τη βοήθεια καὶ του βίου του, που κυκλοφόρησε σε σύντομο χρονικὸ διάστημα ἀπὸ την εποχὴ του μαρτυρίου του καὶ με την οριστικὴ λήξη της εικονομαχίας, νὰ περάσει ἡ μορφή του Στεφάνου του Νέου στο εικονογραφικὸ πρόγραμμα καὶ νὰ τοποθετηθεῖ στην κάτω ζώνη των ολόσωμων αγίων. Διότι ἡ κοινὴ συνείδηση της εκκλησίας τον θεώρησε ὡς ἓνα ἀπὸ τους κυριότερους εκπροσώπους του θριάμβου των εικόνων.

1 . Migne, 100, 1156.

2. *Janin R.*, La géographie Ecclésiastique de l' Empire Byzantin. Les Eglises et les monastères, τόμ. 3, Paris 1953, 494.

## ABSTRACT

### THE ICONOGRAPHY OF St. STEPHANOS THE YOUNGER

par

Athanasios Paliouras

This paper is a small contribution to the important subject of iconoclasm.

Our main source is the life and martyrdom of St Stephanos the Younger. This text written by Stephanos, deacon of the Great Church of St Sophia in Constantinople circa 808, represents one of the important sources for the first phase of iconoclasm.

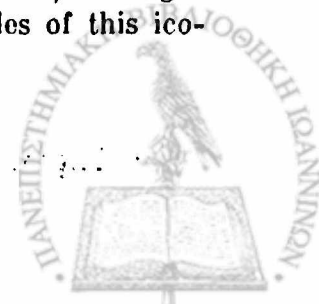
In the first part of the paper we examine the reason and the purpose for the composition of the life of St Stephanos. We also refer to the historical circumstances of the life and the great opposition to iconoclasm shown by the Abbot Stephanos. In more detail we refer to the scene of his brutal martyrdom by the iconoclastic mob of Constantinople who carried his dismembered body in the streets of the capital.

Then follows the main evidence we possess on the worship in Constantinople during the 8th century and the aggressive actions of the iconoclasts against icons.

We finally examine the iconography of St Stephanos the Younger in the Orthodox tradition. He is represented upright among the standing saints on the lower zone of the churches and especially the *Katholika* of the monasteries. He is holding in his right hand a small icon with the representation of the Virgin with Child or Christ himself; in his left hand he holds an scroll (*eiletarion*) bearing a untolled text relevant to the worship of icons. We refer to examples of this iconography from Cyprus and Mount Athos.

University of Ioannina

Department of History and Archaeology





1. Ο άγιος Στέφανος ο Νέος. Τοιχογραφία στην Εγκλείστρα του Αγίου Νεοφύτου (1196). Πάφος Κύπρου.



2. Ο άγιος Στέφανος ο Νέος. Τοιχογραφία του καθολικού της Μ. Δοχειαρίου του Αγίου Όρους (1568).